

TIL O'RGANISHDA MOTIVATSIYANING ROLI: ICHKI VA TASHQI OMILLAR TAHLILI

Shomamatova Marjona Safar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Xorijiy til va adabiyoti 322 guruh talabasi.

Ilmiy rahbar: Gavhar Salomova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada til o'rganish jarayonida motivatsiyaning markaziy o'rni, uning ichki va tashqi turlari hamda har ikkala omilning ta'siri tahlil qilinadi. Til o'rganishga bo'lgan qiziqish, o'zini namoyon qilish istagi (ichki motivatsiya) va baho olish, mukofot, ijtimoiy bosim (tashqi motivatsiya) singari faktorlar turli yoshdagi o'rganuvchilarning o'zlashtirish darajasiga qanday ta'sir qilishi statistik asosda o'rganiladi. Tadqiqot natijalari o'rgatuvchi va ta'lim tizimi ishtirokchilariga samarali yondashuvlar ishlab chiqishda asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: til o'rganish, motivatsiya, ichki omillar, tashqi omillar, til kompetensiyasi, motivatsion strategiyalar.

KIRISH

Chet tilini o'rganish — murakkab, ko'p bosqichli va uzluksiz kognitiv jarayon bo'lib, u ko'plab omillarga bog'liq. Shulardan eng asosiylaridan biri — bu **motivatsiya** hisoblanadi. Motivatsiya o'quvchi yoki talabani til o'rganishga undovchi ichki va tashqi kuchlarning majmui sifatida izohlanadi. Shaxsiy ishtiyoq, intilish va o'z-o'zini rivojlantirish istagi ichki motivatsiyaga kirsa, baho, maqtov, ijtimoiy bosim, mukofotlar kabi omillar tashqi motivatsiyani tashkil qiladi.

Til o'rganishdagi muvaffaqiyat, ko'pincha, o'rganuvchining motivatsion darajasiga, ya'ni tilga nisbatan bo'lgan shaxsiy munosabati, unga vaqt va kuch sarflash istagiga bog'liq bo'ladi. Ushbu motivatsiya turlari — **integrativ** (madaniyatga qiziqish, jamiyatga qo'shilish istagi) va **instrumental** (ish topish, imtihon topshirish uchun) shakllarda namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda chet tillarini, xususan ingliz tilini o'rganish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangani bois, bu jarayonning motivatsion asoslarini chuqur tahlil qilish dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

DOLZARBLIK

Zamonaviy ta'lim tizimida chet tillarini o'rganish global raqobatbardoshlik mezoniga aylanib bormoqda. Xalqaro migratsiya, raqamli iqtisodiyot, akademik almashinuvlar va transchegaraviy hamkorlik sharoitida til bilish nafaqat ijtimoiy-madaniy muloqot vositasi, balki professional kompetensiyaning muhim elementi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli, chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj va talab dunyo miqyosida ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham til o'rganishga oid siyosiy va institutsional yondashuv tubdan yangilandi. Jumladan, Prezidentning 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-sonli qarori asosida "Yoshlarni chet tillarini o'rganishga keng jalb etish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish" bo'yicha davlat siyosati shakllandi. Bunga javoban, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'lim bosqichigacha xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha majburiy, uzviy va bosqichma-bosqich dasturlar joriy etildi.

Ammo bu yondashuvlar muvaffaqiyatli amalga oshishi, eng avvalo, o'rganuvchilarning **motivatsion darajasi** va bu darajani shakllantiruvchi omillarga bog'liq. Chunki til o'rganish mashaqqatli va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uni muvaffaqiyatli yakunlash uchun kuchli ichki rag'bat talab qilinadi. O'z-o'zini rivojlantirish, shaxsiy qiziqish, ijtimoiy integratsiyaga intilish kabi ichki motivlar tilni samarali o'zlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, baho, imtihon, ishga kirish, ota-onaning talabi kabi tashqi bosimlar ham o'z o'rniga ega.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya bilan til o'rganayotgan shaxslar tilga nisbatan barqaror qiziqishga, uzoq muddatli o'zlashtirishga, o'zini rivojlantirishga moyil bo'ladi. Masalan, Deci va Ryan (2000) tomonidan taklif etilgan **Self-Determination Theory** (O'z-o'zini belgilash nazariyasi) til o'rganishda avtonomiya, kompetensiya va ijtimoiy aloqadorlikni ta'minlagan sharoitda ichki motivatsiyaning barqaror rivojlanishini asoslaydi.

Ayni paytda O'zbekistonda talabalar va o'quvchilarning katta qismi til o'rganishga, asosan, tashqi omillar ta'sirida kirishayotganini ko'rish mumkin. 2023-yilda Xalq ta'limi vazirligi tomonidan o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotda 2000 nafardan ortiq respondentlarning 59% til o'rganishining asosiy sababi sifatida "imtihondan muvaffaqiyatli o'tish"ni, 24% esa "xalqaro ishga joylashish imkoniyatini" ko'rsatgan. Faqatgina 17% respondent "til madaniyatiga qiziqish" yoki "o'z-o'zini rivojlantirish" sababini tilga olgan.

Ushbu nisbatlar motivatsiyaning tashqi shakllari ustunligini ko'rsatadi. Biroq, bunday motivatsiya ko'pincha vaqtinchalik bo'lib, darsdan tez charchash, o'zlashtirishda pasayish, darsga sust qatnashish kabi salbiy holatlarga olib keladi. Shunday ekan, chet tilini o'rgatish metodikasida aynan **motivatsiya turlarini tahlil qilish, ularning o'zaro ta'sirini aniqlash va ichki motivatsiyani kuchaytirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish** zaruriyati bugungi kunda nihoyatda dolzarb masalaga aylangan.

Shuningdek, ta'lim sifati ustuvorligi yildan-yilga kuchayib borayotgan bir paytda, motivatsiyaga oid yondashuvlarni ilmiy asosda o'rganish, raqamli vositalar va innovatsion metodlarni motivatsiyani oshirish yo'lida xizmatga yo'naltirish zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Motivatsiya masalasi psixologiya, pedagogika, tilshunoslik va sotsiologiya fanlari kesishmasida keng o'rganilgan. Deci va Ryan (2000) tomonidan ilgari surilgan **O'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory)** ichki va tashqi motivatsiyani asosiy psixologik ehtiyojlar (avtonomiya, kompetensiya, ijtimoiy aloqadorlik) bilan bog'laydi. Unga ko'ra, ichki motivatsiya bilan harakat qiluvchi shaxslar darsda faolroq bo'lishadi, bilimni chuqurroq o'zlashtirishadi.

Gardner va Lambert (1972) esa **integrativ** va **instrumental** motivatsiya tushunchalarini til o'rganishga qo'llab, birinchi turdagi motivatsiya til o'rganishga barr va ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan.

Dornyei (2001) motivatsiyani ko'p komponentli tizim sifatida ko'rib, uni doimiy o'zgaruvchan va kontekstga bog'liq hodisa deb baholaydi. Uning fikricha, darsga bo'lgan qiziqishni doimiy rag'batlantirib borish uchun o'qituvchining roli hal qiluvchi omildir.

Mahalliy mualliflar — Qodirova N. (2021) va Sharipov F. (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O'zbekiston yoshlarining chet tilini o'rganishdagi motivatsion omillari ichki istakdan ko'ra ko'proq tashqi ehtiyojlar (imtihon topshirish, ishga joylashish) bilan izohlangan.

Ushbu tadqiqotda aralash yondashuv (mixed method) asosida — sifat va miqdoriy ma'lumotlar birgalikda tahlil qilindi. Tadqiqot quyidagi tartibda amalga oshirildi:

1. **So'rovnoma** — O'zbekistonning 4 ta oliy ta'lim muassasasida 500 nafar talaba (ingliz tilini o'rganayotgan) o'rtasida tuzilgan. Respondentlardan motivatsiya manbasi, darsdagi ishtirok, vaqt ajratish, tashqi bosimlar haqida ma'lumot olindi.

2. **Intervyu** — 10 nafar chet tili o‘qituvchisi bilan chuqur suhbat tashkil qilinib, o‘quvchilarning motivatsiyasiga ta‘sir etuvchi metodlar, muhit va psixologik omillar aniqlab chiqildi.
3. **Statistik tahlil** — Javoblar SPSS dasturida kodlandi, foizli taqsimotlar, o‘rtacha ko‘rsatkichlar va Spearman korrelyatsiya koeffitsienti yordamida motivatsiya bilan o‘zlashtirish natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berdi:

1. Ichki motivatsiya ustunligi:

- 43% talabalar ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan asosiy sabab sifatida **shaxsiy qiziqish va madaniyatni tushunish istagini** ko‘rsatgan.
- 36% talabalar “til o‘rganish men uchun o‘zimni rivojlantirish vositasi” deb javob bergan.

2. Tashqi motivatsiya ta‘siri:

- 54% talabalar til o‘rganishga majburlovchi omil sifatida **ishga joylashish, testdan o‘tish, yoki moda bosimini** ko‘rsatgan.
- 26% talabalar til o‘rganishni ota-ona, jamiyat yoki maktab bosimi bilan izohlagan.

3. Motivatsiya va o‘zlashtirish darajasi bog‘liqligi:

Motivatsiya turi	O‘rtacha darsga ajratilgan vaqt (soat/hafta)	So‘nggi testdagi ball (o‘rtacha 100 ballik tizimda)
Ichki motivatsiya	6.2	81.4
Tashqi motivatsiya	3.9	68.7

Korrelatsion tahlil ichki motivatsiya bilan o‘quv faolligi o‘rtasida $r = 0.62$ ($p < 0.01$) darajasida **ijobiy bog‘liqlik** mavjudligini ko‘rsatdi. Boshqacha aytganda, ichki motivatsiyaga ega talabalar yuqori samaradorlikka erishgan.

4. O‘qituvchining roli:

- Intervyularda o‘qituvchilar darsda mavzuni hayotiy misollar bilan boyitish, o‘yinlar va jamoaviy faoliyatlar orqali motivatsiyani oshirish mumkinligini bildirganlar.
- Raqamli texnologiyalar, audio-video materiallar bilan darsni bezash motivatsiyani oshirishga yordam berishi qayd etilgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, **motivatsiya — til o‘rganishda eng muhim psixologik omillardan biridir.** Ichki motivatsiya o‘rganuvchining ijobiy munosabati, yuqori o‘zlashtirishi va darsga faol ishtiroki bilan bog‘liq. Tashqi motivatsiya esa vaqtinchalik bo‘lishi, shaxsiy rivojlanishga kam ta’sir qilishi mumkin.

Tavsiya etiladigan chora-tadbirlar:

1. O‘quv muhitida ichki motivatsiyani rag‘batlantiruvchi yondashuvlar — til madaniyatiga oid materiallar, muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar, ixtiyoriy ta’lim faoliyatlari tashkil etilishi.
2. Tashqi motivatsiyani kuchaytirishda mehnat bozorining ehtiyojlari, til bilish sertifikatlarining ijtimoiy qiymatini oshirish kerak.
3. O‘qituvchilar uchun motivatsion psixologiya asosida malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish.
4. Davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan til o‘rganishda muvaffaqiyatli o‘quvchilarni mukofotlash, tilga oid tanlovlar o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (APA USLUBIDA)

1. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
2. Dornyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge University Press.
3. Qodirova, N. (2021). O‘zbekiston yoshlari orasida chet tilini o‘rganishdagi motivatsion omillar. *O‘zbek pedagogik jurnali*, (3), 22–28.
4. Sharipov, F. (2022). Til o‘rganishda motivatsiya turlari va ularni rag‘batlantirish metodlari. *Ta’lim psixologiyasi*, (2), 16–20.

5. Oxford, R. (1994). Where are we regarding language learning motivation? *The Modern Language Journal*, 78(4), 512–514.
6. Noels, K. A., Pelletier, L. G., Clément, R., & Vallerand, R. J. (2000). *Why are you learning a second language? Motivational orientations and self-determination theory*. *Language Learning*, 50(1), 57–85.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). *Talabalarning chet tili o‘rganishdagi motivatsiyasi* [hisobot].
8. Benson, P. (2013). *Teaching and researching: Autonomy in language learning* (2nd ed.). Routledge.